ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. VI, 1 SECTIO H 1972

Instytut Ekonomii Politycznej
Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach

Mikołaj WALESZKO

Kwestia agrarna w polskiej marksistowskiej myśli ekonomicznej okresu międzywojennego *

Аграрный вопрос в польской марксистской экономической мысли межвоенного периода

The Agricultural Problem in Polish Marxist Economical Thought between the Wars

1

Kwestia agrarna i w szczególności kwestia chłopska oraz związane z tym sprzeczności społeczno-ekonomiczne i polityczne należały do najważniejszych problemów okresu międzywojennego. Było to uwarunkowane całokształtem czynników determinujących położenie ekonomiczne i społeczno-polityczne wsi oraz ewolucję struktury agrarnej.

Polska międzywojenna należała do krajów rolniczych, chłopskich, słabo uprzemysłowionych, o dużym zróżnicowaniu poziomu uprzemysłowienia w przekroju przestrzennym, z przewagą rolnictwa w gospodarce i poważnymi przejawami ekonomicznego zacofania. W 1931 r. 60% ludności utrzymywało się z rolnictwa. Niedorozwój przemysłu i brak postępu w tej dziedzinie w okresie międzywojennego dwudziestolecia powodowały, że możliwości odpływu ludności do miast i wzrostu zatrudnienia poza rolnictwem były bardzo ograniczone, a poziom urbanizacji był niski i wzrastał bardzo powoli. Odsetek ludności miejskiej wynosił w 1921 r. 25,5% i zwiększył się w 1939 r. zaledwie do 28% ogółu ludności.

Można ogólnie powiedzieć, że Polska należała — mimo znacznego zróżnicowania struktury agrarnej w przekroju przestrzennym — do

* Fragment większego opracowania.

krajów, w których dominowała tzw. pruska droga rozwoju kapitalizmu w rolnictwie. Warunkowało to utrzymanie się dużych pozostałości feudalizmu na wsi oraz przestarzałej, zacofanej i wadliwej struktury agrarnej, dużego rozdrobnienia gospodarstw, zacofanej, przedprzemysłowej struktury społeczno-zawodowej ludności. Według spisu z 1921 r. 45% całej ziemi posiadały gospodarstwa o powierzchni ponad 100 ha, stanowiące około 0,6% ogólnej liczby gospodarstw; 34% ogólnej liczby gospodarstw (ponad 1 mln) stanowiły gospodarstwa do 2 ha; zaś 60% ogólnej liczby gospodarstw stanowiły gospodarstwa o powierzchni do 5 ha.

Niedorozwój przemysłu i zastój w dziedzinie industrializacji kraju, przewaga zacofanego rolnictwa w gospodarce i zastój produkcji rolnej, szybki przyrost ludności wiejskiej i brak możliwości odpływu siły roboczej do miast, pauperyzacja mas ludowych i mała chłonność rynku wewnętrznego na produkty rolne, wyzysk chłopów przez kapitał monopolistyczny i państwo, poozostałości feudalne w strukturze agrarnej i nieprzeprowadzenie radykalnej reformy rolnej, ogromne rozdrobnienie gospodarstw rolnych, przeludnianie agrarne i głód ziemi — wszystko to powodowało, że sytuacja ekonomiczna wsi polskiej w okresie międzywojennym była bardzo ciężka, zaś struktura agrarna ulegała systematycznemu pogarszaniu.

Wskutek istnienia ogromnych przeszkód i czynników hamujących kapitalizm rozwijał się w rolnictwie polskim stosunkowo powoli. Mimo częściowej parcelacji majątków obszarniczych struktura agrarna pogarszała się, pogłębiało się rozdrobnienie gospodarstw chłopskich, a w przemianach struktury agrarnej dominował proces proletaryzacji wsi [1], obniżania się poziomu warunków bytowych ludności wiejskiej. Na wsi polskiej istniały głębokie sprzeczności ekonomiczne i społeczno-polityczne, które przejawiały się w walce klasowej, w masowej walce chłopów i proletariatu wiejskiego przeciwko obszarnikom sanacji i kapitalistycznemu wyzyskowi.

W warunkach panującego ustroju burżuazyjno-obszarniczego nie było realnych możliwości przezwyciężania zacofania rolnictwa, podniesienia poziomu kultury rolnej, zwiększenia dochdowości rolnictwa, zahamowania procesów rozdrabniania gospodarstw i proletaryzacji wsi, zmniejszenia przeludnienia agrarnego i głodu ziemi itd. Przeprowadzana w latach międzywojennych częściowa parcelacja majątków obszarniczych jedynie w pewnym stopniu łagodziła procesy rozdrabniania gospo-

---

[1] Por. M. Mieszczankowski: *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Warszawa 1960.

darstw i pogarszania się struktury agrarnej, ale nie mogła ich zahamować. Nawet bardziej radykalna reforma rolna mogłaby jedynie przejściowo zahamować proces pogarszania się struktury agrarnej, ale nie rozwiązałaby na dłuższą metę problemu przeludnienia wsi, problemu biedoty wiejskiej, nie zapobiegłaby procesowi proletaryzacji. Rozwiązanie kwestii agrarnej i chłopskiej w Polsce międzywojennej wymagało więc nie tylko radykalnej reformy rolnej i likwidacji własności obszarniczej, ale także podniesienia stopnia uprzemysłowienia i urbanizacji kraju, zapewnienia odpływu ludności wiejskiej do miast, co pozwoliłoby zmniejszyć przeludnienie agrarne, zahamować rozdrabnianie gospodarstw chłopskich. Nie było to jednak możliwe bez rewolucyjnych przeobrażeń ustrojowych.

W związku z tym, że nierozwiązana kwestia agrarna, pogarszanie się sytuacji ekonomicznej wsi i struktury agrarnej, proletaryzacja i pauperyzacja mas chłopskich uniemożliwiały osiągnięcie ekonomicznej i politycznej stabilizacji i zagrażały istnieniu ustroju burżuazyjno-obszarniczego, w międzywojennej literaturze i publicystyce społeczno-ekonomicznej podejmowano próby oceny kierunków przemian struktury agrarnej. Rozwijano bądź różne koncepcje „naprawy ustroju rolnego", bądź też koncepcje zmierzające przynajmniej do przeciwdziałania ujemnym zjawiskom i niedopuszczenia do pogarszania się sytuacji. Jednakże ani przedstawiciele kierunku burżuazyjno-obszarniczego w międzywojennej literaturze społeczno-ekonomicznej, ani też zwolennicy poglądów drobnomieszczańskich i rewizjonistycznych nie byli zdolni do wysunięcia koncepcji programowych zawierających realne propozycje rozwiązania kwestii agrarnej i uzdrowienia ustroju rolnego. Jedynie lewicowy nurt w myśli społeczno-ekonomicznej okresu międzywojennego, opierający się na marksistowskiej teorii agrarnej, reprezentowany przede wszystkim przez teoretyków i publicystów związanych z Komunistyczną Partią Polski, potrafił wskazać główne kierunki postępowych przemian w strukturze agrarnej oraz nakreślić słuszną drogę wyjścia dla wsi polskiej wiążąc perspektywę rozwiązania kwestii agrarnej i kwestii chłopskiej z rewolucyjnym obaleniem ustroju burżuazyjno-obszarniczego w Polsce.

Można więc powiedzieć, że kwestia agrarna, uwarunkowana przez skomplikowany splot ekonomicznych i społecznych sprzeczności rozdzierających wieś polską, należała do głównych problemów społeczno-ekonomicznych i politycznych okresu międzywojennego. Stanowiła istotną część składową podstawowego, węzłowego problemu Polski międzywojennej — problemu perspektyw, charakteru i sił napędowych rewolucji społecznej oraz przesłanek determinujących możliwość i konieczność przejścia od kapitalizmu do socjalizmu.

2

Przechodząc do przedstawienia — przynajmniej w ogólnych zarysach — ewolucji i rozwoju polskiej marksistowskiej myśli teoretycznej i programowej w sprawach agrarnych należy stwierdzić, że warunki okresu międzywojennego nie pozwalały ekonomistom marksistowskim związanym z KPP na podjęcie zakrojonych na szerszą skalę badań teoretycznych oraz empirycznych nad ewolucją struktury agrarnej w Polsce międzywojennej. Teoretycy i publicyści KPP, będący równocześnie działaczami partyjnymi, zajmowali się głównie nie zagadnieniami ściśle teoretycznymi, lecz raczej ideologiczno-programowymi, uzasadnianiem programu, polityki i taktyki partii. Tym niemniej dorobek teoretyczny i publicystyczny KPP w zakresie kwestii agrarnej zasługuje na uwagę, dokładne zbadanie i popularyzację. Stanowił on bowiem ważny etap w rozwoju marksistowskich poglądów na rozwój stosunków agrarnych w Polsce, w procesie przyswajania, konkretyzacji, rozwijania i dostosowywania do warunków polskich agrarnej teorii marksizmu-leninizmu.

W literaturze marksistowskiej okresu międzywojennego traktującej o zagadnieniach agrarnych można dostrzec takie elementy, jak: 1) próby popularyzacji ogólnych tez marksizmu w kwestii agrarnej, 2) próby przyswojenia i konkretyzacji koncepcji leninowskich, 3) pewne próby samodzielnych badań i oceny warunków rozwoju kapitalizmu w rolnictwie polskim oraz przemian w strukturze agrarnej i klasowego zróżnicowania wsi.

Ewolucję ekonomicznych aspektów koncepcji teoretycznych i programowych KPP w okresie międzywojennym można zrekonstruować w oparciu o uchwały i rezolucje oraz inne dokumenty partyjne, a także w oparciu o prace teoretyczne i publicystyczne wybitnych teoretyków i ideologów partii.

Należy stwierdzić, że koncepcje KPP w zakresie kwestii agrarnej stanowiły kontynuację marksistowskiego kierunku w polskiej literaturze społeczno-ekonomicznej poświęconej sprawom rolnym, i mieściły się w ramach marksistowskiego nurtu myśli społeczno-ekonomicznej. Równocześnie jednak występowały w tej sprawie długotrwałe spory i dyskusje, miały miejsce istotne niekiedy różnice w interpretacji niektórych problemów teoretycznych. Występowały też różnice w ocenach ewolucji struktury agrarnej, stopnia rozwarstwienia wsi oraz wielu problemów polityczno-gospodarczych rozważanych w związku z opracowywaniem założeń polityki i taktyki partii na wsi.

Toczące się w KPP (podobnie jak w innych partiach komunistycznych) spory, dyskusje i polemiki w kwestii rolnej były z jednej strony

kontynuacją dawnych sporów i polemik, które toczyły się w międzynarodowym i polskim ruchu robotniczym jeszcze przed I wojną światową. Z drugiej zaś strony odzwierciedlały one skomplikowany charakter stosunków społeczno-ekonomicznych w Polsce i powstawały w związku z koniecznością twórczego przyswojenia i zastosowania do warunków polskich — znacznie różniących się od warunków rosyjskich — nowego ujęcia kwestii agrarnej i chłopskiej przez W. Lenina, a także opartych na koncepcjach leninowskich założeń programowych oraz wytycznych polityki Kominternu, kształtujących się na podstawie uogólnienia doświadczeń nagromadzonych w okresie Rewolucji Październikowej i przeobrażeń agrarnych w ZSRR. Koncepcje i uchwały Kominternu oraz doświadczenia międzynarodowego ruchu komunistycznego wywierały duży wpływ na kształtowanie się poglądów i koncepcji programowych KPP w kwestii rolnej, na przewartościowywanie poglądów odziedziczonych po poprzedniczkach KPP — SDKPiL i PPS-Lewicy.

Podstawową trudnością, którą należało w tym okresie przezwyciężyć przy opracowywaniu zasad programu rolnego oraz polityki rolnej europejskich partii komunistycznych było właściwe, odpowiadające warunkom danego kraju kojarzenie: 1) zadań i postulatów programowych o charakterze przyszłościowym, wynikających z ogólnych założeń marksizmu-leninizmu i wymagających określenia warunków, form, tempa itp. realizacji socjalizmu na wsi i socjalistycznej przebudowy rolnictwa; 2) zadań i postulatów wynikających z potrzeby opracowania bieżącej polityki i taktyki partii, uwzględniających konkretne warunki, bieżące interesy ekonomiczne i polityczne poszczególnych warstw ludności wiejskiej, niezbędnych z punktu widzenia praktycznej realizacji sojuszu robotniczo-chłopskiego w walce o likwidację pozostałości feudalizmu i obalenie kapitalizmu.

Sprawy te przedstawiały się niejednakowo w różnych krajach w zależności od osiągniętego poziomu rozwoju ekonomicznego, stopnia rozwoju kapitalizmu w rolnictwie, struktury agrarnej i klasowego zróżnicowania chłopstwa, rozmiarów i ciężaru gatunkowego przeżytków feudalnych itd.

W dyskusjach zmierzających do wypracowania koncepcji KPRP i KPP w kwestii agrarnej nawiązywano w okresie międzywojennym do istniejącego dorobku myśli marksistowskiej w kwestii agrarnej, a zwłaszcza do takich elementów tego dorobku, jak: 1) ogólne idee i myśli K. Marksa i F. Engelsa, dotyczące rozwoju kapitalizmu w rolnictwie, sytuacji gospodarki chłopskiej w kapitalizmie i stosunku klasy robotniczej do chłopów, 2) socjaldemokratyczna interpretacja marksistowskiej teorii agrarnej w okresie II Międzynarodówki (głównie koncepcje K. Kautskiego) oraz ujęcie kwestii agrarnej przez lewicę socjaldemokra-

tyczną i teoretyków SDKPiL — przede wszystkim J. Marchlewskiego, 3) leninowskie ujęcie kwestii agrarnej i problemów sojuszu robotniczo-chłopskiego, rozwinięte w okresie rewolucji 1905 r., Rewolucji Październikowej oraz w pierwszych latach władzy radzieckiej.

W warunkach Polski międzywojennej przed ruchem komunistycznym występowała szczególnie ostro potrzeba krytycznego, twórczego przewartościowania dotychczasowego dorobku myśli marksistowskiej w kwestii agrarnej, potrzeba przyswojenia i dostosowania do warunków wsi polskiej dorobku myśli leninowskiej. Z uwagi na występujące początkowo w KPRP obciążenia socjaldemokratyczne i luksemburgistowskie w kwestii agrarnej, przejęte wraz z tradycjami (pozytywnymi i negatywnymi) poprzedniczek KPRP — SDKPiL i PPS-Lewicy, problem polegał nie tylko na dostosowaniu do warunków polskich ogólnych tez marksizmu-leninizmu w kwestii agrarnej. Niezbędna była krytyczna analiza i przezwyciężenie szeregu nieaktualnych w nowych warunkach starych koncepcji i poglądów odziedziczonych po SDKPiL, przyswojenie i popularyzacja koncepcji leninowskich, które przezwyciężały wywodzące się od Kautskiego dogmaty II Międzynarodówki, podporządkowywały kwestię agrarną sprawie zwycięstwa rewolucji i utrwalenia dyktatury proletariatu i umożliwiały opracowanie zasad nowej komunistycznej polityki agrarnej, umożliwiającej pozyskanie chłopów pracujących dla rewolucji, oraz utrwalenie sojuszu robotniczo-chłopskiego. Istniała potrzeba twórczego rozwinięcia dorobku polskiej myśli marksistowskiej w kwestii agrarnej w oparciu o analizę struktury społeczno-ekonomicznej wsi, o uogólnienie warunków i doświadczeń rozwoju walki klasowej oraz ruchu rewolucyjnego w Polsce.

W związku z dyskusjami i sporami teoretyczno-ideologicznymi prowadzonymi w KPP można wyodrębnić główne zagadnienia, które były bądź przedmiotem kontrowersji i sporów, bądź też były poruszane w dokumentach partyjnych i powodowały w różnych okresach istotne różnice w poglądach. Do zagadnień tych można by zaliczyć następujące:

1) zagadnienia dotyczące oceny stopnia zaawansowania rozwoju kapitalizmu w rolnictwie polskim, rozmiarów i znaczenia przeżytków feudalnych;

2) problemy związane z oceną kierunków i form ewolucji struktury agrarnej w Polsce, koncentracji i dekoncentracji w rolnictwie, sytuacji gospodarki chłopskiej i wzajemnych stosunków między wielką a drobną gospodarką w rolnictwie;

3) zagadnienia dotyczące klasowego zróżnicowania ludności wiejskiej i rozwarstwienia klasy chłopskiej w Polsce, oceny roli i znaczenia antyobszarniczego i antykapitalistycznego frontu walki klasowej na

wsi oraz możliwości rewolucyjnych różnych warstw ludności wiejskiej;

4) zagadnienia dotyczące stosunku klasy robotniczej i jej partii do poszczególnych grup klasowych ludności wiejskiej, pojmowania istoty sojuszu robotniczo-chłopskiego;

5) sprawy dotyczące likwidacji własności obszarniczej, nacjonalizacji ziemi, podziału majątków obszarniczych, wzajemnego stosunku między burżuazyjno-demokratycznymi i socjalistycznymi przeobrażeniami na wsi;

6) zagadnienia dotyczące perspektyw, warunków, zasad, form, tempa i metod socjalistycznej przebudowy rolnictwa w Polsce.

W procesie rozwoju poglądów na kwestię agrarną i kwestię chłopską w Polsce oraz w procesie kształtowania się koncepcji programowych KPP można wstępnie wyodrębnić następujące okresy: 1) lata 1918—1923; 2) lata 1923—1929, 3) lata 1929—1932; 4) lata 1932—1937. Periodyzacja taka jest jedną z możliwych, posiada ona jednak nie tylko znaczenie formalne, gdyż pozwala uchwycić istotne zmiany w interpretacji niektórych problemów teoretycznych w wyniku dyskusji i ścierania się poglądów, zmiany w pojmowaniu polityki i taktyki partii na wsi, ustalić poglądy dominujące w poszczególnych okresach. Najtrudniej przy tym prześledzić zmiany w poglądach na podstawowe zagadnienia teoretyczne i dużym uproszczeniem byłoby twierdzenie, że ewolucja tych poglądów dokonywała się zgodnie z tą periodyzacją. Dyskusje i spory dotyczyły bowiem głównie treści haseł programowych oraz interpretacji założeń i celów bieżącej polityki i taktyki w stosunku do chłopów, a nie problemów ściśle teoretycznych. Do argumentów o charakterze teoretycznym sięgano przeważnie dla uzasadnienia i wzmocnienia określonych koncepcji w sprawach polityki bieżącej. Równocześnie publikowane wypowiedzi czołowych przywódców i ideologów KPP, zajmujących się kwestią agrarną, świadczą — jak się wydaje — o pewnym niedocenianiu problemów teoretycznych, co prawdopodobnie wynikało ze specyficznych warunków, ograniczonych możliwości oraz specyficznego charakteru walki ideologicznej i politycznej wewnątrz ruchu komunistycznego.

Trudne warunki, w jakich rozwijała się i rozpowszechniała ideologia komunistyczna w Polsce międzywojennej, spowodowały znaczne trudności w rekonstrukcji podstawowych koncepcji wypracowanych przez myśl społeczno-ekonomiczną polskiego ruchu komunistycznego. W dostępnych materiałach źródłowych (oficjalnych dokumentach partyjnych, opracowaniach teoretycznych i publicystycznych itp.), na podstawie których można przedstawić ewolucję koncepcji KPP w kwestii rolnej, nie ma zwartych, usystematyzowanych opracowań poświęconych poszczególnym zagadnieniom, które budziły rozbieżności w poglądach i prowokowały dyskusje. Wypowiedzi poruszające podstawowe problemy

będące przedmiotem sporów teoretyczno-ideologicznych są fragmentaryczne i rozproszone, zawarte w nich słormułowania i sądy są często uproszczone, nie są poparte głęboką argumentacją i naukowo udokumentowane. Mimo to godzi się podkreślić, że marksistowska myśl społeczno-ekonomiczna, reprezentowana przez teoretyków i publicystów KPP podejmowała węzłowe zagadnienia okresu międzywojennego o donioSłym znaczeniu teoretycznym i praktycznym.

Szczególnie duży wpływ na kształtowanie się poglądów na kwestię agrarną w polskim ruchu komunistycznym okresu międzywojennego wywierały koncepcje J. Marchlewskiego (1866—1925) i M. Koszutskiej-Kostrzewy (1879—1939). Prócz tego do rozwoju i popularyzacji marksistowskiej myśli społeczno-ekonomicznej w kwestii agrarnej przyczyniły się publikacje i wystąpienia Jerzego Rynga (1886—1938), Franciszka Fiedlera (1880—1956), Adolfa Warskiego (1868—1937), Juliana Leszczyńskiego (1889—1939), J. Bruna (1886—1942) i innych.

Społeczno-ekonomiczna myśl KPP nie doczekała się dotychczas naukowej analizy i oceny. Odnosi się to także do poglądów na kwestię agrarną. W opracowaniach ekonomicznych problemy te traktowane były dotychczas bardzo ogólnie. W licznych pracach historycznych znajdujemy przeważnie szczegółowy, faktograficzny opis wydarzeń związanych z działalnością partii na wsi. Poglądy i koncepcje społeczno-ekonomiczne traktowane są z natury rzeczy dość pobieżnie, a często marginesowo.

Nie można też pominąć tego faktu, że w opracowaniach opublikowanych w ciągu ostatnich kilkunastu lat łatwo dostrzec wyraźne przejawy specyficznego schematyzmu i jednostronności w ocenach poglądów i koncepcji oraz sporów ideologicznych w ruchu komunistycznym dotyczących zwłaszcza socjalistycznej przebudowy rolnictwa. Obok wypowiedzi o zabarwieniu wyraźnie rewizjonistycznym w wielu poważnych, wartościowych pod wieloma względami pracach występują schematyczne i jednostronne oceny, które w znacznym stopniu wynikają z przyjęcia za jedyny punkt odniesienia wykładni i interpretacji podstaw teoretycznych polityki rolnej obowiązującej w latach 1956—1970 oraz z mechanicznego rzutowania wstecz aktualnych, pragmatycznych i przejściowych przedsięwzięć polityki rolnej, zmierzającej do zapewnienia wzrostu produkcji rolnej i wykorzystania rezerw produkcyjnych drobnej gospodarki chłopskiej.[2] Skomplikowane i kontrowersyjne pro-

---

[2] Por. np. M. Mieszczankowski: *Zarys historii teorii uspołecznienia rolnictwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1962, nr 6, 1963, nr 1. Pewien schematyzm i jednostronność w ocenach sporów i kontrowersji w poglądach na kwestię rolną znajdujemy także w pracy H. Słabka (*Polityka agrarna PPR ⟨geneza i realizacja⟩*, Warszawa 1967, rozdz. I).

blemy związane z interpretacją i oceną ewolucji koncepcji teoretycznych i politycznych KPP w kwestii agrarnej wymagają odejścia od schematyzmu w kryteriach ocen, rzetelnej i wszechstronnej analizy tych poglądów na tle całokształtu warunków, które wywoływały spory i kontrowersje, oraz poszukiwania bardziej obiektywnych i bardziej wyważonych ocen.

3

W pierwszym okresie istnienia i działalności KPRP, w partii dominowały poglądy w kwestii agrarnej odziedziczone po poprzedniczce KPRP — SDKPiL. W „Rezolucji w sprawie rolnej", przyjętej na Krajowej Konferencji SDKPiL w 1918 r., postulowano konfiskatę wielkiej własności obszarniczej i nacjonalizację ziemi po zdobyciu władzy przez proletariat, a także „zaprowadzenie w rolnictwie wielkiej i scentralizowanej, skupionej w ręku krajowego rządu robotniczo-chłopskiego, produkcji komunistycznej (wspólnej)". Uważano przy tym, że „Drobni posiadacze będą musieli z czasem uznać przewagę gospodarki komunistycznej i dobrowolnie, w imię własnej korzyści przyłączyć się do niej". Sformułowania omawianej rezolucji świadczą o tym, że SDKPiL stawiała zadanie bezpośredniej walki o ustrój socjalistyczny i przeobrażenia socjalistyczne w rolnictwie. Równocześnie jednak gwarantowano nienaruszalność gospodarstw chłopów pracujących i zapowiadano, że w przyszłości partia będzie dążyć do ich uspołecznienia na zasadach dobrowolności. Rezolucja świadczyła o niedocenianiu problemu środków i metod realizacji rewolucji socjalistycznej na wsi, znaczenia kwestii chłopskiej i sojuszu robotniczo-chłopskiego, o dostrzeganiu na wsi jedynie proletariatu i półproletariatu rolnego.[9]

Jak już podkreślaliśmy, ówczesne poglądy na kwestię agrarną, rozpowszechnione w KPRP, kształtowały się pod wpływem przede wszystkim koncepcji J. Marchlewskiego, który na początku XX w. oraz w pierwszych latach po Rewolucji Październikowej należał do głównych teoretyków kwestii agrarnej w polskiej myśli marksistowskiej oraz w międzynarodowym ruchu robotniczym.

Warto przypomnieć, że myśl marksistowska w kwestii agrarnej przeszła w pierwszych dziesięcioleciach XX w. znaczną ewolucję, odchodząc od wielu niesłusznych poglądów w odniesieniu do chłopstwa, rozpowszechnionych w ruchu robotniczym w okresie II Międzynaro-

---

[9] „Nasza Trybuna" 1918, nr 5. Por. także: H. Malinowski: *Kształtowanie się programu rolnego KPRP między I Zjazdem a Konferencją partyjną (1918—1922)*, „Z Pola Walki" 1960, nr 1 (9); H. Malinowski: *Program i polityka rolna KPRP, 1918—1923*, Warszawa 1964, s. 107—109.

dówki, które m. in. znalazły wyraz w najbardziej znanej i reprezentatywnej pracy teoretycznej z tego zakresu — *Kwestii rolnej* K. Kautskiego. Ewolucja ta dokonywała się głównie pod wpływem doświadczeń rewolucji 1905 r., a także doświadczeń Rewolucji Październikowej oraz doświadczeń z okresu przeobrażeń agrarnych w pierwszych latach władzy radzieckiej, uogólnionych przez W. Lenina. Pod wpływem poglądów W. Lenina w międzynarodowym ruchu komunistycznym kształtowało się w latach dwudziestych nowe spojrzenie na perspektywy rozwiązania kwestii agrarnej i kwestii chłopskiej oraz socjalistycznej przebudowy rolnictwa.

Również J. Marchlewski stopniowo odchodził od „ortodoksyjnych" poglądów na kwestię rolną i chłopską, charakterystycznych dla ówczesnej lewicy socjaldemokratycznej poza skrzydłem leninowskim i zbliżał się stopniowo do stanowiska leninowskiego w poglądach na znaczenie kwestii chłopskiej w rewolucji, warunki i drogi jej rozwiązania, rolę sojuszu robotniczo-chłopskiego itd. Jednak ewolucja jego poglądów dokonywała się wolniej i mniej konsekwentnie.[4] W związku z tym w pierwszych latach po Rewolucji Październikowej, w okresie przygotowywania i opracowywania nowych koncepcji komunistycznego programu agrarnego uchwalonego przez II Kongres Kominternu (1920) poglądy Marchlewskiego na kwestię agrarną i kwestię chłopską w niektórych istotnych sprawach różniły się jeszcze znacznie od poglądów W. Lenina.

Poglądy Marchlewskiego z tego okresu znalazły wyraz w szeregu jego publikacji, przeważnie o charakterze popularnym.[5] Z publikacji tych wynika, że w podstawowych problemach teoretycznych poglądy Marchlewskiego były zbliżone lub zbliżały się do poglądów Lenina, do stanowiska bolszewików, różnice zaś między poglądami W. Lenina a poglądami J. Marchlewskiego dotyczyły głównie polityki i taktyki w związku z nie zawsze jednakowym pojmowaniem znaczenia przeżytków feudalnych i roli antykapitalistycznego i antyobszarniczego frontu walki klasowej na wsi, stosunku do chłopów i znaczenia sojuszu ro-

---

[4] Por. J. Zawadzki: *J. Marchlewski jako ekonomista*, „Ekonomista" 1967, nr 1; J. Zawadzki [przedmowa w:] J. Marchlewski: *Pisma wybrane*, t. II, Warszawa 1956 oraz H. Słabek: *Polityka agrarna PPR (geneza i realizacja)*, Warszawa 1967, rozdz. I.

[5] J. Marchlewskij: *Socyalnyje otnoszenija w Polsze*, Moskwa 1920; J. Marchlewskij: *Polsza i mirowaja riewolucya*, 1920; J. Marchlewski: *Komuniści a wiejski lud roboczy*, Smoleńsk 1920; J. Marchlewski: *Wobec kwestii rolnej w Polsce*, Moskwa 1918; J. Marchlewski: *Sprawa rolna a rewolucja socjalistyczna*, Moskwa 1926; J. Marchlewskij: *Agrarnyj wopros i mirowaja riewolucya*, „Kommunisticzeskij Intiernacyonał" 1920, nr 12.

botniczo-chłopskiego, sprawy podziału ziemi obszarniczej i uspołecznienia majątków obszarniczych.

Zgadzając się z tym, że polityka rolna bolszewików była słuszna w odniesieniu do warunków istniejących w Rosji, Marchlewski nadal uzasadniał stanowisko, że wskutek większego zaawansowania procesu rozwoju stosunków kapitalistycznych w rolnictwie sytuacja w innych krajach europejskich, a także w Polsce, różni się od sytuacji na wsi rosyjskiej, wobec czego należy szukać odrębnych rozwiązań, bardziej odpowiadających konkretnym warunkom różnych krajów.[6]

Marchlewski dzielił kraje europejskie z punktu widzenia panujących stosunków rolnych na dwie grupy: 1) kraje „środkowo-europejskie" (Łotwa, Litwa, Polska, Ukraina, Rumunia, Węgry, Czechy, Wschodnie Niemcy i część niemieckiej Austrii), w których „wybitną rolę odgrywa wielka gospodarka rolna prowadzona sposobem kapitalistycznym"[7], 2) kraje (Niemcy Zachodnie, część Austrii, Francja, Szwajcaria, Belgia, Holandia, Włochy, Hiszpania, Portugalia), „w których rozstrzyga własność i gospodarka chłopska", stanowiące „obszar z własnością i gospodarką wybitnie drobnoburżuazyjną, obok której wielka własność odgrywa rolę znikomą".[8]

Na podstawie oceny układu stosunków agrarnych w pierwszej grupie krajów z punktu widzenia opracowania komunistycznego programu rolnego Marchlewski dochodził do wniosku, że w pierwszej grupie krajów (w tym także i w Polsce) należy dążyć do konfiskaty własności obszarniczej bez odszkodowania, utrzymania w całości wielkich gospodarstw i uspołecznienia ich, sprzeciwiając się jednocześnie podziałowi ziemi obszarniczej.

Argumenty Marchlewskiego, przy pomocy których uzasadniał powyższe stanowisko sprowadzały się do tego, że: a) w pasie „środkowo-europejskim" występuje wyższość gospodarki wielkiej nad drobną, „przewaga gospodarcza wielkiej uprawy nad drobną stoi poza wszelką wątpliwością" i podział wielkich gospodarstw „oznaczałby bezwzględne zmniejszenie plonów"[9]; b) podział wielkiej własności rolnej między ludność wiejską oznaczałby „krok wstecz w stosunkach produkcyj-

---

[6] „W Europie Zachodniej i w Ameryce sprawy przedstawiają się inaczej. Proletariat rewolucyjny stanie w czasie walki wobec znacznie większych trudności w dziedzinie wyżywienia miast, toteż sprawa stosunku pomiędzy miastem a wsią wymaga innych rozwiązań niż w Rosji" (J. Marchlewski: *Sprawa rolna wobec rewolucji powszechnej* [w:] J. Marchlewski: *Pisma wybrane,* t. II, Warszawa 1956, s. 712).

[7] *Ibid.*, s. 712—713.

[8] *Ibid.*, s. 712, 717.

[9] *Ibid.*, s. 714.

nych"[10]; c) podział ziemi obszarniczej „nie może dać w tych krajach wielkiej korzyści chłopom"[11] ze względu na niedostateczną ilość ziemi obszarniczej, której „ledwie starczyłoby dla dostatecznego zaopatrzenia w ziemię" robotników rolnych i właścicieli gospodarstw karłowatych; d) podział wielkich gospodarstw jest niedopuszczalny z uwagi na to, iż spowoduje trudności w wyżywieniu miast; e) podział ziemi obszarniczej jest nie do przyjęcia ze względu na potrzebę pozyskania dla rewolucji robotników rolnych i chłopów bezrolnych, którzy w omawianych krajach — w odróżnieniu od Rosji — stanowili wielką liczebnie, dobrze zorganizowaną i najpoważniejszą na wsi siłę [12]; f) proletariat rolny nie zgodziłby się na podział majątków obszarniczych, gdyż spowodowałby on utratę możliwości pracy i zarobkowania, a w najlepszym razie, w przypadku uzyskania nadziałów, pogorszenie jego sytuacji [13].

Jeśli chodzi o chłopów — właścicieli, utrzymujących się z własnej pracy, Marchlewski dostrzegał sprzeczności między nimi a obszarnikami, ale uważał tę sprawę za drugorzędną i — wychodząc z założenia, że sojusz z nimi nie jest w okresie rewolucji konieczny — postulował zneutralizowanie ich w walce ostatecznej między proletariatem a kapitałem pozostawiając ziemię i gospodarstwa chłopskie w stanie nienaruszonym.[14] Równocześnie Marchlewski wskazywał na korzyści, które rewolucja proletariacka przyniesie chłopom, znosząc długi chłopskie, zapewniając rozwój samorządu chłopskiego, rozwój spółdzielczości itp. Pozyskanie chłopów dla gospodarki komunistycznej nie jest — wedle Marchlewskiego — możliwe bezpośrednio po rewolucji, dopiero czas i „doświadczenie naoczne" przekona chłopów w przyszłości o wyższości wielkiej komunistycznej uprawy roli.[15]

W odniesieniu do drugiej grupy krajów Marchlewski stał na stanowisku, że w niektórych krajach tej grupy (np. Włochy) „możliwe jest

---

[10] *Ibid.*

[11] *Ibid.*

[12] Marchlewski: *Socyalnyje otnoszenija w Polsze*, s. 6.

[13] „Jeśli proletariackie państwo zabezpieczy robotnika, to będzie on wolał być dobrze wynagrodzonym [najemnikiem] niż stać się drobnym właścicielem" (ibid., s. 9). W innym miejscu Marchlewski pisał na ten temat: „Błędne jest [...] mniemanie jakoby robotnicy rolni uporczywie dążyli przy wszelkich warunkach do zostania właścicielami ziemi. Wiedzą oni, że położenie robotnika rolnego, opłacanego mniej więcej nieźle, jest znośniejsze aniżeli położenie zadłużonego chłopa małorolnego, który harując do upadłego na swoich paru hektarach, nigdy mimo to nie przestaje borykać się z nędzą" (J. Marchlewski: *Sprawa rolna wobec rewolucji powszechnej* [w:] *Pisma wybrane*, t. II, cyt. wyd., s. 714—715).

[14] Por. *ibid.*, s. 715—716 oraz Marchlewski: *Socyalnyje otnoszenija w Polsze*, s. 8—9, 11.

[15] Marchlewski: *Sprawa rolna wobec rewolucji powszechnej*, s. 715.

bodaj takie rozwiązanie, żeby zgodnie z wolą uciemiężonych chłopów małorolnych rozparcelować latyfundia, pozostawiwszy ziemię w ręku chłopa. Proletariat rewolucyjny ma wtedy w tych chłopach sprzymierzeńca pewnego. Droga do komunizmu możliwa jest tu jedynie przez systematyczne rozwijanie spółdzielczości".[16] Również w takich krajach, jak Niemcy Zachodnie, Francja, Belgia czy Holandia, Marchlewski dopuszczał możliwość podziału wielkich majątków, które nie posiadały w tych krajach roli decydującej.

„Nie byłoby to bynajmniej pod względem gospodarczym krokiem wstecz — pisał Marchlewski — gdyby podzielono w tych krajach wielkie majątki ziemskie w celu ulżenia niedoli chłopów małorolnych borykających się z brakiem ziemi."[17]

Marchlewski sądził, że w stosunku do chłopów w tej grupie krajów „zadanie musi polegać na tym, żeby ich zneutralizować w drodze kompromisu".[18] Podkreślał on z naciskiem, iż w krajach „z przeważającą własnością chłopską rewolucyjny proletariat komunistyczny nie może do swego programu włączać wywłaszczenia takich chłopów — gospodarzy utrzymujących się z pracy na własnym gruncie, którzy nie są wyzyskiwaczami cudzej pracy. Gdy w stosunku do przemysłu chodzi o przewrót społeczny, o wywłaszczenie wywłaszczycieli, to wieś w krajach tych o przeważającej własności chłopskiej dozna bezpośrednio tylko dobrodziejstw politycznych przewrotu".[19]

Przedstawione pokrótce główne idee zawarte w poglądach J. Marchlewskiego na kwestię rolną i sposoby jej rozwiązania świadczą o oryginalności jego poglądów, ale równocześnie także o dużych oporach i trudnościach, które należało przezwyciężyć dla ugruntowania leninowskiego ujęcia kwestii agrarnej. Zasługują one na uwagę także z tego względu, że wywierały znaczny wpływ na ówczesne dyskusje ideologiczne, na kształtowanie się programu rolnego Kominternu oraz programów i polityki rolnej europejskich partii komunistycznych w pierwszych latach po rewolucji Październikowej. Poglądy J. Marchlewskiego znajdowały wyraźne odbicie w założeniach programowych oraz w poglądach i wypowiedziach kierowniczych działaczy KPRP i były dominujące przed II Zjazdem partii.[20]

---

[16] *Ibid.*, s. 717—718.

[17] *Ibid.*, s. 718.

[18] *Loc. cit.*

[19] *Ibid.*, s. 719.

[20] Opis działalności KPRP na odcinku rolnym w tym okresie zawiera praca H. Malinowskiego: *Kształtowanie się programu rolnego KPRP między I a III Zjazdem i Konferencją Partyjną (1918—1922)*, „Z Pola Walki" 1960, nr 1.

4

Z uwagi na to, że poglądy J. Marchlewskiego oraz założenia programowe KPRP odbiegały w wielu istotnych sprawach od leninowskiej koncepcji rozwiązania kwestii agrarnej i kwestii chłopskiej oraz leninowskiego programu polityki agrarnej [21], znajdujących swój wyraz także w uchwałach i dokumentach II Kongresu Kominternu [22] oraz w uchwałach III i IV Kongresu Kominternu [23], również w warunkach polskich narastała coraz wyraźniej potrzeba krytycznego przewartościowania i rewizji dotychczasowych poglądów na kwestię agrarną i kwestię chłopską oraz drogi ich rozwiązania.

Najwybitniejsi ówcześni przywódcy i teoretycy partii coraz ostrzej uświadamiali sobie konieczność przyswojenia i przystosowania do warunków polskich leninowskich koncepcji w kwestii agrarnej oraz dorobku i uchwał II, III i IV Kongresu Kominternu, przezwyciężenia starych poglądów obciążonych pozostałościami socjaldemokratycznej i luksemburgistowskiej interpretacji kwestii agrarnej. W partii rozwinęła się ożywiona dyskusja [24] na temat nowego ujęcia kwestii rolnej i kwestii chłopskiej w programie partii oraz polityki i taktyki partii na wsi. Do zwolenników nowego ujęcia kwestii rolnej w programie partii należeli A. Warszawski-Warski, M. Kosztuska-Kostrzewa, H. Lauer-Brand, H. Walecki, Z. Próchniak. Podstawą dyskusji były *Tezy agrarne* [25] przygotowane na III Konferencję KPRP w marcu 1922 r.

Z uwagi na to, że *Tezy agrarne* wywołały długotrwałe spory i kontrowersje, odegrały dużą rolę w rozwoju myśli teoretycznej i programowej KPP w kwestii rolnej i zapoczątkowały nowe podejście do kwestii rolnej w polskim ruchu komunistycznym, spróbujemy przedstawić stanowisko autorów *Tez* w podstawowych sprawach.

Tezy agrarne stanowiły próbę twórczego dostosowania do warunków polskich zarówno podstawowych idei ogólnej teorii agrarnej marksizmu,

---

[21] Por. W. Lenin: *Pierwotny szkic tez w kwestii agrarnej* [w:] *Dzieła*, t. 31, s. 143—156 oraz W. Lenin: *Pierwotny szkic tez w kwestii narodowej i kolonialnej*, *ibid.*, s. 135—142.

[22] Por. *Wtoroj Kongriess Komintierna. Protokoly*, Moskwa 1924.

[23] Por. W. Lenin: *Tezy do referatu o taktyce RKP (b) wygłoszonego na III Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej* [w:] *Dzieła*, t. 32, Warszawa 1956, s. 481—489.

[24] Por. *Materiały w sprawie rolnej*, Gliwice 1922; *Sprawa rolna podczas rewolucji* [b. m. w.] 1920; H. Brand, H. Walecki: *Der Kommunismus in Polen*, Hamburg 1921.

[25] Por. *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. I, Warszawa 1953, s. 144—166. *Tezy* opracowała komisja w składzie: A. Warski, M. Koszutska, F. Fiedler. Główną autorką *Tez* była M. Koszutska-Kostrzewa.

jak też nowego, leninowskiego ujęcia teorii agrarnej oraz komunistycznej polityki agrarnej i sprawy sojuszu robotniczo-chłopskiego w świetle doświadczeń Rewolucji Październikowej, a także doświadczeń przeobrażeń agrarnych w krajach nadbałtyckich, na Węgrzech, oraz doświadczeń polityki rolnej Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski na ziemiach polskich.

Autorzy *Tez agrarnych* próbowali ustosunkować się w nowy sposób do wielu węzłowych zagadnień dotyczących rozwoju kapitalizmu i koncentracji produkcji w rolnictwie, znaczenia kwestii rolnej i kwestii chłopskiej, struktury społeczno-ekonomicznej wsi polskiej, określenia stosunku partii do poszczególnych warstw ludności wiejskiej i pojmowania sojuszu robotniczo-chłopskiego, sprawy likwidacji wielkiej własności obszarniczej i podziału majątków, warunków, przesłanek i perspektyw socjalistycznej przebudowy rolnictwa w Polsce.

Przede wszystkim *Tezy agrarne* zawierają charakterystykę znaczenia kwestii agrarnej i jej związku ze sprawą rewolucji socjalistycznej i perspektywami jej zwycięstwa w Polsce. Klasa robotnicza walcząca o rewolucję socjalistyczną i dyktaturę proletariatu — stwierdzają *Tezy* — „ustalić musi swój stosunek do pozostałych klas społecznych oraz zakreślić kierunek i zasady swej przyszłej polityki gospodarczej”.[26] Jest to szczególnie istotne — według autorów *Tez* — w świetle doświadczeń Rewolucji Październikowej.

„Rewolucja rosyjska — stwierdza się w *Tezach* — jako pionier rewolucji światowej wysunęła dopiero w formie konkretnej cały szereg zagadnień, które dawniej, traktowane przez nas w oderwaniu od nieznanego nam momentu i warunków wybuchu rewolucji socjalnej, przedstawiały nam się w sposób mglisty i niejasny. Dzisiaj zaś wymagają realnego rozwiązania i niedwuznacznych odpowiedzi. Najważniejsze z tych zagadnień to właśnie związane z kwestią sposobu i tempa uspołecznienia produkcji zagadnienia stosunku wsi do rewolucji.”[27]

Zasługują także na uwagę zawarte w *Tezach* wypowiedzi wyrażające stosunek ich autorów do niektórych zagadnień teoretycznych. W wypowiedziach tych, podobnie jak w ówczesnych publikacjach W. Kostrzewy, dostrzec można nieprecyzyjne sformułowania oraz pewne niedocenianie słuszności i aktualności ogólnych tez teorii agrarnej marksizmu, dotyczących znaczenia i perspektyw koncentracji w rolnictwie, wzajemnych stosunków między wielką i drobną gospodarką w rolnictwie w okresie walki o rewolucję socjalistyczną oraz nadmierne niekiedy akcentowanie trwałości drobnej gospodarki chłopskiej. Znajduje to wyraz w następujących sformułowaniach *Tez agrarnych:*

„Długoletni spór o tendencje rozwoju ekonomicznego w rolnictwie utracił dla nas dominujące swe znaczenie w tej formie i postaci, jaką mu nadawano

[26] *KPP. Uchwały i rezolucje,* t. I, s. 144.

[27] *Ibid.*, s. 144.

dawniej, gdy od ujawnienia się tendencji koncentracyjnych w rolnictwie uzależniano słuszność całej rewolucyjnej prognozy marksistowskiej. Wkroczyliśmy w okres rewolucji socjalnej, której zwycięstwo otworzy całkiem nowe warunki dla rozwoju rolnictwa i całkiem nowe zagadnienia dotyczące jego przyszłości."

W innym miejscu *Tez* czytamy, że w odróżnieniu od przemysłu „stosunkowe zacofanie techniki rolnej, mniejsze aniżeli w przemyśle znaczenie zdobyczy naukowych i ogólne przyrodzone warunki wytwarzania w rolnictwie dawały dotąd słabą, nie dość decydującą przewagę wielkiej produkcji rolnej nad drobną, co sprawiało, że takie czynniki jak zainteresowanie osobiste drobnego posiadacza, zwiększony nakład jego pracy itp. stwarzały dostateczną przeciwwagę wobec technicznej wyższości wielkich gospodarstw posługujących się siłą najemną. Drobna uprawa w ciągu ostatnich dziesięcioleci wykazała tak wielką trwałość i żywotność, że powiększała się nawet w wielu krajach dość znacznie kosztem własności większej i jest dzisiaj w całej zachodniej i środkowej Europie najbardziej rozpowszechnioną formą gospodarki rolnej".[28]

Sformułowania te stanowiły wyraz poszukiwań nowej interpretacji agrarnej teorii marksizmu, dążenia autorów do przezwyciężenia dotychczasowego stanowiska teoretycznego i politycznego partii w kwestii agrarnej. Różniły się jednak od leninowskiego ujęcia tych problemów odmiennym rozłożeniem akcentów. Wiadomo powszechnie, że w pracach W. Lenina zwraca się szczególnie dużą uwagę na krytykę rewizjonizmu w kwestii agrarnej oraz tzw. teorii trwałości drobnej gospodarki chłopskiej. Historyczne doświadczenia potwierdziły dobitnie słuszność marksistowsko-leninowskich poglądów w sprawie przewagi wielkiej produkcji rolnej nad drobną. Nie można więc uznawać za „nowatorstwo" niezbyt precyzyjnych sformułowań, które znajdujemy w tej sprawie w *Tezach*. Przesadzali też autorzy *Tez* w sprawie trwałości i żywotności drobnej gospodarki chłopskiej. Można przypuszczać, że zawarte w *Tezach* poglądy powstały pod wpływem programu rolnego Francuskiej Partii Komunistycznej, zaprzeczającego działaniu prawa koncentracji kapitalistycznej w rolnictwie i akcentującego trwałość drobnej gospodarki chłopskiej. Lenin oceniał niektóre sformułowania programu francuskiego w tej kwestii jako sprzeczne z marksizmem[29], co też może odnosić się częściowo (mimo że sformułowania *Tez* były mniej kategoryczne) do niektórych aspektów poglądów autorów *Tez*, a zwłaszcza poglądów W. Kostrzewy.

---

[28] *Ibid.*, s. 145, 154.

[29] Por. W. Lenin: *O tezach Francuskiej Partii Komunistycznej w kwestii agrarnej* [w:] *Dzieła*, t. 33. Por. także: H. Malinowski: *Program rolny Kominternu (1919—1923)*, „Z Pola Walki" 1962, nr 1.

Budzi zastrzeżenia także wyrażony w *Tezach* pogląd, że w okresie imperializmu, przed I wojną światową istniała „względna harmonia", jedność i solidarność między wielkim kapitałem a chłopstwem.[30]

Podejmując zadanie określenia stosunku klasy robotniczej do ludności wiejskiej w okresie przed rewolucją, w czasie rewolucji i po rewolucji socjalistycznej *Tezy agrarne* opierają się na określonym pojmowaniu ogólnej struktury społeczno-ekonomicznej i struktury agrarnej w krajach środkowej Europy i w Polsce. *Tezy* stwierdzają, że w krajach opóźnionych w rozwoju kapitalizmu, słabo uprzemysłowionych, o przewadze rolnictwa w gospodarce narodowej, rewolucja socjalistyczna zastaje przeżytki i pozostałości feudalizmu, które „tkwią w niektórych formach władania ziemią, w na pół pańszczyźnianym uzależnieniu od wielkiej własności chłopa małorolnego, związanego z nią nierozłącznie, w wynikającym stąd układzie stosunków socjalnych na wsi itp."[31] Taki układ stosunków wpłynie według *Tez* na charakter przyszłej rewolucji socjalnej, której treścią w krajach agrarnych będzie w dużym stopniu rozwiązanie kwestii rolnej.[32] Ujęcie w *Tezach* problemu charakteru rewolucji świadczyło o próbie uwzględnienia w programie rolnym realnego układu sił i wagi przeżytków feudalnych oraz kwestii chłopskiej, o próbie uzasadnienia programu sojuszu robotniczo-chłopskiego, któremu przypisywano doniosłą rolę w rewolucji.

W *Tezach* znajdujemy próbę oceny rozwarstwienia wsi i frontów

---

[30] „Nigdzie też nie daje się przywrócić w stosunkach między wielkim kapitałem na wsi i w mieście a chłopstwem jako całością tej względnej harmonii, a nawet jedności i czynnej solidarności, jakie były cechą charakterystyczną ostatniego przedwojennego okresu i jednym ze społecznych fundamentów imperialistycznej epoki" (*KPP. Uchwały i rezolucje*, t. I, s. 148).

[31] *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. I, s. 146. W odniesieniu do Polski *Tezy* wskazywały na takie cechy, jak rolniczy charakter kraju, znaczenie kwestii agrarnej, przeludnienie rolnicze, nadmierne rozdrobnienie ziemi i olbrzymią liczbę gospodarstw karłowatych oraz nadmierną liczbę wiejskiego proletariatu bezrolnego" (*ibid.*, s .161). *Tezy* wskazują także na to, że czynniki utrzymujące równowagę na wsi przed wojną (odpływ ludności wiejskiej do miast, stała i sezonowa emigracja, częściowa parcelacja) przestały działać. „Głód ziemi zaczyna nabierać na wsi charakteru katastrofy społecznej" (*ibid.*, s. 163), zaś „dążenie małorolnych chłopów, a po części i służby folwarcznej do rozszerzenia niewystarczających parceli lub też zdobycia własnego kawałka ziemi stanowią bez wątpienia pierwszorzędnie ważny czynnik rewolucyjny" (*ibid.*, s. 165).

[32] „Wskutek niedorozwoju kapitalizmu — stwierdza się w *Tezach* — rewolucja socjalna zastanie tam grunt mniej niż gdzie indziej przygotowany dla przeprowadzenia w szybkim tempie ostatecznych celów, wchłonie z konieczności w siebie pierwiastki przewrotu burżuazyjnego i chociaż niewątpliwie przetworzy je po swojemu, to jednak jednocześnie spełni niejako niedokończone dzieła dawniejszych, burżuazyjnych rewolucji, będzie nie tylko rewolucją robotniczą, ale rewolucją robotniczo-chłopską" (*KPP, Uchwały i rezolucje*, t. I, s. 147).

walki klasowej na wsi, co jest wyrazem stosowania na gruncie polskim koncepcji leninowskich oraz uchwał II Kongresu Kominternu. *Tezy* wskazują na to, że „przemijająca zbieżność" politycznych aspiracji i gospodarczych interesów zamożnego i małorolnego włościaństwa „nie jest w stanie zasłonić wzrastającej rozbieżności ich dążeń", że „drobnorolne chłopstwo" w krajach agrarnych nie może w ramach kapitalizmu zaspokoić swych elementarnych potrzeb, co prowadzi do zaostrzania się antagonizmu między tymi warstwami a wielką własnością, przy czym równocześnie zarysowują się podstawy „częściowego sojuszu bogatych chłopów z burżuazją".[33]

Tezy stwierdzają, że wzrost sprzeczności na wsi „przerzuca most między proletariatem miast a szerokimi masami pracującymi na wsi" oraz podkreślają, że „kwestią życia i śmierci dla rewolucji będzie przeciągnięcie na swoją stronę znacznej części i co najmniej zneutralizowanie większości masy chłopskiej".[34]

Program agrarny — podkreśla się w *Tezach* — „nie może zajmować się tylko losami proletariatu rolnego", ale musi zawierać rozwiązanie „palącej sprawy włościan małorolnych" oraz nakreślać jednocześnie „wytyczne naszej polityki wobec średniego włościaństwa i przygotowywać podstawy tego sojuszu rewolucyjnego" robotników i chłopów, o którym powiada Lenin, że „jest on najistotniejszym i najgłębszym zagadnieniem zarówno rosyjskiej, jak i każdej innej socjalistycznej rewolucji".[35]

Postulat sojuszu ze średniorolnym chłopstwem nie został jednak w *Tezach* szerzej rozwinięty, a główne zainteresowanie skupiało się na kwestii stosunku do chłopów bezrolnych i małorolnych. Jednak zalecano także, obok propagowania programu ostatecznego rozwiązania kwestii rolnej, „bronić interesów drobnego i średniego chłopstwa przed wyzyskiem miejskiej i wiejskiej burżuazji" [36] w okresie poprzedzającym rewolucję.

Wiele uwagi poświęca się w *Tezach agrarnych* uzasadnieniu socjalistycznego rozwiązania kwestii agrarnej. Celem ostatecznym socjalizmu jest — według *Tez* — usunięcie wszelkich podstaw wyzysku i nierówności społecznej w oparciu o uspołecznienie wszelkich środków pro-

---

[33] *Ibid.*, s. 149.

[34] *Ibid.*, s. 151.

[35] *Ibid.*, s. 152—153. „Hasła agrarne stanowią dzisiaj składową część platformy rewolucji socjalnej — stwierdzają *Tezy*. Dążenia i potrzeby pracujących mas wiejskich i z drugiej strony siły i środki, jakimi rozporządza proletariat dla zrealizowania tych dążeń na gruncie istniejących ekonomicznych, społecznych i psychologicznych warunków, stanowić będą o treści tych haseł, obejmujących gospodarczą podstawę sojuszu biednych chłopów i robotników" (*ibid.*, s. 153).

[36] *Ibid.*, s. 158.

dukcji w przemyśle i w rolnictwie i wprowadzenie planowej gospodarki kolektywnej.[37] Warunkiem realizacji tego celu jest — zgodnie ze sformułowaniami zawartymi w *Tezach* — wysoki poziom techniki i organizacji produkcji w przemyśle i w rolnictwie, który zapewni przewagę „produkcji zbiorowej" nad „produkcją indywidualną" i doprowadzi do usunięcia psychologicznych podstaw starego ustroju w postaci indywidualizmu, przywiązania do własności, dążenia do bogacenia się.[38] Ponieważ w rolnictwie — w odróżnieniu od przemysłu, gdzie dzięki zwycięstwu wielkiej produkcji nad drobną takie „naturalne podstawy dla uspołecznienia produkcji" powstają już w ramach kapitalizmu — wskutek zacofania techniki rolnej i specyficznych warunków produkcji wielka gospodarka nie wykazywała wówczas decydującej przewagi nad drobną, która wykazywała „wielką trwłość i żywotność" i warunki do natychmiastowego „uspołecznienia produkcji" zostały osiągnięte dopiero „w bardzo ograniczonym zakresie", należy poszukiwać dla rolnictwa odmiennych rozwiązań problemu uspołecznienia produkcji. *Tezy* wskazują, że na gruncie „odmiennego rozwoju ekonomicznego nastąpiło odmienne ukształtowanie się psychologii, nawyków i dążeń mas pracujących miast i wsi", że na wsi ani wśród warstwy drobnych i średnich posiadaczy, ani wśród proletariatu rolnego „nie mogło wytworzyć się mocne parcie do zastąpienia prywatnej własności przez kolektywizm jako jedyne wyjście z sytuacji", a „czynnik indywidualizmu własnościowego" oraz niski poziom kulturalny i brak społecznego wyrobienia wśród szerokich mas wiejskich stanowić będą jeszcze długo „poważną przeszkodę dla poczynań kolektywistycznych".[39] W związku z tym w *Tezach* wyraża się pogląd, że „[...] wielka produkcja nie jest we

---

[37] Oto sformułowanie *Tez* na ten temat: „Ostatecznie zwycięstwo socjalizmu, to znaczy całkowite usunięcie wszelkich podstaw wyzysku i nierówności społecznej, nastąpi dopiero wówczas, gdy wszelkie środki produkcji zarówno rolnej, jak przemysłowej zostaną uspołecznione, gdy miejsce indywidualnej gospodarki zastąpi we wszelkich dziedzinach pracy racjonalna gospodarka kolektywna, zorganizowana na podstawach planowej wytwórczości i najnowszych technicznych zdobyczy. Dopiero ujawnienie wyraźnych i jasnych dla wszystkich ludzi pracy korzyści gospodarki kolektywnej usunie psychologiczne podstawy ustroju dzisiejszego i sprawi, że egoistyczna dążność jednostki do zbogacenia się kosztem innych ustąpi stopniowo miejsca społecznemu instynktowi dbałości o dobro ogólne" (*Ibid.*, s. 153—154).

[38] Tezy stwierdzają, że „[...] podstawowym warunkiem osiągnięcia tego idealnego celu jest taki stan techniki, organizacji i ogólnych warunków wytwórczości zarówno przemysłowej, jak rolnej, który by produkcji zbiorowej dawał bezwzględną przewagę nad produkcją indywidualną i usuwał ją drogą naturalnego ekonomicznego procesu, dającego się tylko w ograniczonym zakresie zastępować i regulować przez przymus i nacisk władzy państwowej" (*Ibid.*, s. 154).

[39] *Ibid.*, s. 154—155.

wszelkich wypadkach nieodłącznym warunkiem gospodarki kolektywnej".[40]

Główne wnioski programowe, jakie autorzy wyciągają z przedstawionej charakterystyki i oceny znaczenia kwestii rolnej i sojuszu robotniczo-chłopskiego, zróżnicowania klasowego wsi oraz charakteru rewolucji społecznej w Polsce, można by ująć następująco: [41]

1) ostatecznym przyszłościowym rozwiązaniem kwestii rolnej winno być przejście do kolektywnej gospodarki socjalistycznej, jednak z uwagi na warunki panujące na wsi i w dążeniu do wywołania na wsi rewolucyjnego przewrotu rolnego naczelnym hasłem bieżącym winno być wywłaszczenie bez odszkodowania wielkiej własności obszarniczej;

2) w zależności od konkretnych warunków (siła proletariatu, położenie i ujawnione potrzeby proletariatu rolnego i chłopów małorolnych, poziom kultury rolnej wielkich majątków, stopień rozwoju kapitalizmu i rola przeżytków feudalizmu) „trzeba będzie we wszystkich krajach czynić mniejsze lub większe, te czy inne odstępstwa od ogólnych dążeń kolektywistycznych na rzecz częściowego podziału ziemi obszarniczej w celu obdarzenia nią bezrolnych i powiększenia rozmiarów gospodarstw małorolnych";

3) podział ziemi będzie miał większy zasięg w krajach, gdzie proletariat miejski jest słabszy, przeżytki feudalizmu znaczniejsze, głód ziemi większy, a poziom kultury na wsi niższy;

4) upaństwowione miały być majątki uprzemysłowione i szczególnie ważne dla aprowizacji miast i wielkich przedsiębiorstw przemysłowych, pozostałe miały być oddane w ręce bezrolnych i małorolnych dla podziału lub też zorganizowania zrzeszonych gospodarstw;

5) indywidualna gospodarka chłopska miała być zachowana, gdyż „wszelkie próby wywłaszczenia drobnej uprawy i likwidowania drogą przymusu indywidualnej gospodarki chłopskiej byłyby skazane na niepowodzenie i groziłyby klęską rewolucji" (s. 156);

---

[40] *Loc. cit.*

[41] *Ibid.*, s. 156—158, 166 oraz M. Koszutska: *Pisma i przemówienia*, t. II, Warszawa 1961, s. 5—32. A oto jedno z najbardziej charakterystycznych sformułowań programowych: „Komuniści muszą powiedzieć jasno i niedwuznacznie, że utrzymując swoją ogólną kolektywistyczną tendencję i uważając zbiorową uprawę całej ziemi za jedyne w przyszłości istotne rozwiązanie kwestii rolnej, dążą w chwili obecnej do wywołania na wsi rewolucyjnego przewrotu rolnego, który by polegał na usunięciu ze wsi obszarników, wywłaszczeniu całej ich ziemi bez odszkodowania, na upaństwowieniu majątków uprzemysłowionych i szczególnie ważnych dla aprowizacji miast i wielkich przedsiębiorstw przemysłowych i oddaniu całej pozostałej ziemi obszarniczej w ręce chłopów małorolnych i bezrolnych dla jej podziału lub zorganizowania zrzeszonych gospodarstw" (M. Koszutska: *Pisma i przemówienia*, t. II, Warszawa 1961, s. 30).

6) przyznawano, że „władza proletariacka zanim zdoła zorganizować cały przemysł na zasadach wielkiej, kolektywnej wytwórczości i stworzyć mterialne i organizacyjne podstawy dla zupełnego przeobrażenia podstaw wytwórczości rolnej, będzie musiała przez długi czas istnieć współrzędnie z utrzymującą się na wsi indywidualną gospodarką jako przeważającą formą produkcji rolnej, trwałość i siła rewolucji zależeć będą w dużym stopniu od prawidłowego zorganizowania tego współżycia" (s. 157); w okresie poprzedzającym rewolucję *Tezy* zalecały „bronić interesów drobnego i średniego chłopstwa przed wyzyskiem miejskiej i wiejskiej burżuazji, wydobywać na jaw i zaostrzać przeciwieństwa między interesami bogatych chłopów a szerokimi masami włościaństwa" (s. 158);

7) po rewolucji mogą powstać sprzeczności między klasą robotniczą a chłopami, jednak nie będą one miały charakteru decydującego, gdyż istotnej sprzeczności interesów między proletariatem miejskim a masą pracującego chłopstwa nie ma, natomiast istnieje wielkie wzajemne uzależnienie i wzajemna potrzeba wymiany usług" (s. 157). Państwo winno organizować pomoc dla drobnych gospodarstw w celu pozyskania chłopów oraz podnoszenia kultury rolnej i wydajności ziemi;

8) perspektywy socjalistycznej przebudowy rolnictwa wiązano z możliwościami zapewnienia przez przemysł bazy materialno-technicznej dla stworzenia w rolnictwie wyższego poziomu techniki i kultury rolnej oraz z pomocą państwa dla chłopów w stosowaniu nawozów sztucznych, maszyn, elektryfikacji, rozwijaniu oświaty rolniczej. Pomoc państwa miała wiązać gospodarstwa chłopskie z „ośrodkami zbiorowej uprawy i stwarzać most dla stopniowego ich zlania się w jedną całość gospodarczą" (s. 158). Drogę do socjalistycznej gospodarki widziano nie w przymusowym wywłaszczeniu szerokich rzesz chłopskich, ani też w doprowadzeniu do upadku ich gospodarstw, lecz w ukazaniu masom chłopskim „dobrodziejstw zrzeszonej pracy".

Z powyższego wynika, że jedną z głównych myśli przewodnich *Tez* była rezygnacja z zasady nacjonalizacji i uspołecznienia całej ziemi w Polsce i dążenie do uzasadnienia postulatu podziału ziemi obszarniczej w programie rolnym partii. Równocześnie — jak wynika z przedstawionych wyżej wniosków — w *Tezach* nie zostało jeszcze wyraźnie sformułowane podstawowe hasło programowe II Zjazdu KPP „ziemia dla chłopów", które było dalszym rozwinięciem i konkretyzacją przyjętej w *Tezach* zasady podziału części ziemi obszarniczej wśród chłopów.

Zasługuje też na uwagę zawarta w *Tezach agrarnych* polemika z argumentami „zwolenników utrzymania w całej rozciągłości i we wszystkich krajach zasady kolektywistycznej", która nawiązuje w istocie rzeczy do przedstawionego wyżej stanowiska J. Marchlewskiego. Pole-

mika ta dotyczy: 1) obawy, że podział ziemi obszarniczej obniży produkcyjność ziemi i stworzy niebezpieczeństwo ogłodzenia miast; 2) obawy, że podział ziemi obszarniczej doprowadzi do zwężenia klasowej podstawy rewolucji przez przekształcenie się części proletariuszy rolnych w drobnych właścicieli; 3) argumentu, że brak wystarczającego zapasu ziemi dla zaspokojenia potrzeb wszystkich bezrolnych i małorolnych.[42]

W sprawie niedostatku żywności w miastach po rewolucji *Tezy* stwierdzają, że niebezpieczeństwo takie wprawdzie istnieje, ale wiąże się ono nie tylko z kwestią podziału ziemi, lecz przede wszystkim powstaje dlatego, „że bezpośrednim skutkiem przewrotu rolnego będzie podniesienie stopy życiowej i lepsze odżywianie się głodnych dotąd miast, uboższej ludności wiejskiej, czyli inaczej mówiąc, spożywanie większej ilości produktów rolnych przez wieś z uszczerbkiem dla miast".[43]

Zdaniem autorów *Tez* objęcie całej ziemi obszarniczej przez państwo pogłębiałoby niebezpieczeństwo obniżenia produkcyjności ziemi i powstania niedostatku żywności w miastach przynajmniej z dwóch względów: 1) państwo proletariackie w pierwszym okresie swego istnienia nie byłoby w stanie „stworzyć odpowiedniego aparatu dla zagospodarowania i zabezpieczenia całości wszystkich obszarniczych niegdyś majątków"; 2) względna przewaga wielkiej gospodarki nad drobną w pierwszym okresie po rewolucji „traci znaczenie".[44]

W sprawie obawy przed zwężeniem klasowej podstawy rewolucji *Tezy* stwierdzają, że obawa ta wiąże się z „błędną oceną psychiki proletariatu rolnego oraz nieznajomością warunków produkcji rolnej".[45] Powołując się na doświadczenie uspołecznienia całej ziemi na Węgrzech, Litwie i Białorusi autorzy *Tez* wskazują, że — ich zdaniem — niedopuszczenie do podziału ziemi może spowodować niezadowolenie proletariatu rolnego i małorolnych chłopów i przekształcić wieś w czynnik kontrrewolucyjny.

---

[42] Por. *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. I, s. 158—160.

[43] *Ibid.*, s. 158—159.

[44] Pogląd ten *Tezy* formułują następująco: „Przy tym większa produkcyjność wielkiej uprawy w zestawieniu z produkcją drobną jest częstokroć nieznaczna absolutnie biorąc, to znaczy licząc wydajność z hektara, zwłaszcza jeśli brać pod uwagę całość produktów rolnych, a zatem obok zboża mięso i nabiał. Jest ona ogromna względnie biorąc, a więc w stosunku do zatrudnionych rąk roboczych. Ma to wielkie znaczenie jeśli mówić o perspektywach rolnictwa. W pierwszym jednak okresie rewolucji, przy wielkim zagęszczeniu ludności na wsi i niemożności znalezienia dla niej zajęcia w mieście, względna ta przewaga traci znaczenie" (*Ibid.*, s. 159).

[45] *Ibid.*, s. 159.

W sprawie argumentu, że brak odpowiedniego zapasu ziemi dla zaspokojenia potrzeb wszystkich bezrolnych i małorolnych autorzy są zdania, że brak dostatecznej ilości ziemi, nie może „przesądzić kwestii", chodzi bowiem o to, ażeby bezpośrednio po rewolucji „poprawić rozpaczliwe położenie wydziedziczonych mas wiejskich choćby częściowo".[46]

W *Tezach* podkreśla się dalej, że „zakres uspołecznienia lub podziału będzie rozciągliwy zależnie od siły elementu robotniczego w momencie rewolucji, od jego zdolności do szybkiego opanowania i administrowania machiny produkcyjnej".[47]

Podobne lub w dużym stopniu zbliżone ujęcia tych problemów zawierają wystąpienia M. Koszutskiej-Kostrzewy na III Konferencji KPRP[48], w jej pracy pt. *Położenie i rozwój polityczny chłopów małorolnych w Polsce i stosunek do nich partii komunistycznej*[49] oraz w innych jej wystąpieniach i artykułach.[50] Poglądy M. Kostrzewy oraz przeciwników i krytyków *Tez* zostaną przedstawione i szczegółowo omówione odrębnie w dalszych częściach niniejszego opracowania.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья является фрагментом работы, в которой автор пытается представить взгляды польской марксистской общественно-политической мысли на аграрный и крестьянский вопросы в межвоенный период.

Во вступительной части статьи автор характеризует значение аграрного вопроса в межвоенной Польше и общие условия развития марксистско-ленинской мысли по аграрному и крестьянскому вопросам. Потом автор характеризует взгляды Ю. Мархлевского на аграрный вопрос, а также влияние этих взглядов на программные концепции КРПП по аграрному вопросу. Автор также рассматривает попытку усвоения, конкретизации и приспособления к польским условиям ленинских взглядов на аграрный вопрос и способы его решения, которые содержались в „Аграрных тезисах", разработанных М. Кошутской-Костшевой,

[46] *Ibid.*, s. 160.

[47] *Loc. cit.*

[48] M. Koszutska: *Pisma i przemówienia*, t. II, Warszawa 1961, s. 43—80.

[49] *Ibid.*, s. 109—169.

[50] *Odpowiedź Tow. Bezimiennemu i Antonowiczowi* (*ibid.*, s. 81—95). *Kwestia agrarna* (Referat wygłoszony na IV Kongresie MK 22 listopada 1922 r.), (*ibid.*, s. 170—173); *Sprawa rolna na II i na IV Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej* (*ibid.*, s. 209—221).

А. Варским и Ф. Федлером. Автор подчеркивает большое влияние „Аграрных тезисов" на дальнейшее развитие теоретической и программной мысли КПП по аграрному и крестянскому вопросам.

SUMMARY

The article is a fragment of a larger study which attempts to show opinions on the agricultural problem and the peasant problem in Polish marxist social and economical thought during the period between the wars.

In the first part of the article the author in his introduction describes the meaning of the agricultural problem in Poland between the wars, also the general conditions in the development of Marxist-Leninist thought on the agricultural problem and the peasant problem.

Next the author describes the views of J. Marchlewski on the rural problem and the influence of these views on the programmatic ideas of the Communist Workers Party of Poland regarding the rural problem.

In his further considerations the author presents an attempt to assimilate, substantiate and adopt Leninist views on the rural problem to the Polish conditions, as well as the ways of the solution of that problem showed in *Agrarian Theses*, a study by M. Koszutska-Kostrzewa, A. Warski and F. Fiedler. The author points out the great influence of *Agrarian Theses* on the further development of theoretical and programmatic thought of the Communist Part of Poland relating to the land and peasant problems.